

Тетяна Тищенко

НОМІНАЦІЇ РОДИЛЬНОГО ОБРЯДУ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ САКРАЛЬНОГО В ДІАЛЕКТНІЙ МОВІ

На основі записів родильного обряду діалектів Східного Поділля у статті проаналізовано типи та способи утворення назв ритуальної діяльності, пов'язаної з церквою, вірою та їх учасниками.

Ключові слова: назви родильного обряду, релігійна лексика, діалекти Східного Поділля, ритуальна діяльність.

Татьяна Тищенко

Номинации родильного обряда как отображение сакрального в диалектном языке

На основании записей родильного обряда диалектов Восточного Подолья в статье анализируются типы и способы образования названий ритуальной деятельности, связанные с церковью, верой и их участниками.

Ключевые слова: названия родильного обряда, религиозная лексика, диалекты Восточного Подолья, ритуальная деятельность.

Tatyana Tyshchenko

The names of maternity ritual as the representation of sacral vocabulary in dialectal speech

The article deals with the analysis of the types and ways of ritual names formation connected with church and faith and their participants based on records of birth ritual in the dialects of the Eastern Podillya.

Key words: birth ritual names, religious vocabulary, Eastern Podillya dialects, ritual activity.

У сучасному мовознавстві увага до мови традиційної родинної обрядовості зосереджена на встановленні принципів і моделей культурної мотивації, що лежить в основі номінації ритуальних дій, обрядових персонажів, предметів, реалій. Одним із найдавніших обрядів, реальне і містичне таїнство якого зумовило табування, евфемізми, умовчання і саме цим приваблює дослідників, є родильний обряд, номінації та етнолінгвістичному описові якого присвячено ряд праць вітчизняних [1–3; 7–10; 13; 14; 18] та зарубіжних [4–6; 16; 17] дослідників.

Мовне оформлення східноподільського родильного обряду не було предметом спеціального дослідження. Метою статті є з'ясування типів і способів номінації обрядодій, пов'язаних із церквою і вірою, та їх головних учасників. Джерелом для розвідки стали власні польові записи, здійснені у західних говірках Черкащини, східних – Вінниччини, північно-західних Кіровоградщини, північно-східних – Одещини.

У родильному обряді традиційно виокремлюють чотири етапи: передпологовий, власнепологовий, післяпологовий та соціалізувальний. Передпологовий етап обряду представлений у досліджуваних говірках ритуальними, магічними, обереговими діями та повір'ями, системою табу, які передаються з уст в уста від матері до доньки. До власне родильного етапу належать такі обрядодії: прихід баби-повитухи, роди, відтинання пупа, перша купіль, проща. До післяпологових обрядів відносимо обряд надання імені новонародженому, обряд провідування породіллі і немовляти, вибір кумів і церковне хрещення, обряд очищення матері. Обрядодії відлучення дитини від груді жінки, перерізання пупа, коли дитина самостійно пішла, святкування річниці дитини, розв'язування засушеної пуповини належать до соціалізувального етапу родильного обряду. Обрядодії, як і весь обряд, є утаємниченими, направлені на збереження життя і здоров'я матері і дитини, а тому всі номінації, які обслуговують обряд, або мають певісно сакральне значення, або ж набувають його саме в обряді.

У мовному оформленні всіх етапів обряду зафіксовано загальнонародну лексему *молити* та її деривати. Лексема *мо¹литис²'а* у досліджуваних говірках вживається із загальновідомою семантикою 'звертатися до Бога, до святих із проханням, подякою, проказувати слова молитви' (СУМ, IV, с. 784): *Бог не^н да^йе д^д'і^ітеї / т^треба мо^млитис^{'а} / просити ^у ^{Бога} / шоб Бог да^ду д^д'і^ітеї (Й.), так ^{хочит}' д^д'і^ітеї / то до ^{церкви} ^{ходить}' /*

п'росит' Бога / шоб / теїго / мати дитину було чи не було / а поўс'акому молилис'а / шоб д'іти були (Мел.). Лексема мо́литис'а в більшості говірок вступає у синонімічні відношення зі сталими загальноновживаними (ФСУМ, I, с. 502) словосполученнями ў́ Бога про́сити, мо́лити́ Бога : ў́ бога про́сити / т'іки ў́ Бога про́сити / шоб в'ін даў ійм д'ітеї // ў́ бібл'ійі пишиц'а / шо аўрам ни маў з с'войу ж'інкоју д'ітеї / а Бог послаў ійм дитину / йо́му було диўйа́носто / а йї́йі в'іс'імди́с'ат / чи шчо (Степаш.), ў́с'ак'і ма́г'ічн'і д'ійі / то проти́боже д'і́йан'і́е / т'реба мо́лити́ Бога про́ ў́се (Тишк.). Цілком закономірним видається постання суфіксальних дериватів ма́литуван'а та мо́литвини, зафіксованих лише в двох говірках, як спеціальної назви обряду ім'янаречення: ма́литуван'а – да́вати ім'я дитин'і / 'ран'ше н'ін да́ваў / ў́с'і пи́тали́ бат'ушк'у / йак дитину назвати (Трос.), бра́нка несе до по́па / назива́е в'ін / да́е метри́ки / у мол'ітоўник дивиц'а ім'я да́е на́перед / а ни́е на́зад (Мел.), бі́л'шу час'т' до́ церкви ни́є́сут дитину на мо́литвини / у бат'ушк'и́ є́ кал'ан'дар с'ва́иччій / у йа́кому шчо́д'н'а́ є́ іми́на і в'ін да́е // на́пе́ред бат'ушка да́е ім'я (ВКирч.). Дітей намагалися називати за церковним календарем, вважалося, що діти, які вибрали собі церковне ім'я, народившись у певний день, повинні бути здоровими і щасливими. Лексема мо́литвене в різних говірках позначає різні семи: 'дитина, яка вже має ім'я', 'дитина, якій ще не дали ім'я', 'дитина, над якою читали молитву', що виразно ілюструє такий контекст про обряд проведів кумів і дитини до церкви на обряд хрещення і повернення їх із церкви: ба́бу бра́нку би́рут' то́же до́ церкви / куми на́серед' хати с'тел'ат ко́жуха / кла́дут дитину / ка́жут' / ну шо ми вам да́ємо ни́хри́щену / ни́мо́литвене / ни́ми́роване / й даром ни́да́роване / кум бе́ре дитину і кла́де гро́шяі і ку́ожух (Тер.), йак і́дут' до́ церкви / та́й ма́ма ка́же / да́йу вам не́хри́щене / не́мо́литвен:е / а ку́ма при́носит' із церкви / да́е йї́ / ка́же / бра́ла ў́ вас не́хри́щене / не́мо́литвен:е / а при́несла хри́щене / мо́литвен:е і́ Богом обда́роване (Й.), при́ходили куми / бу́ло к'ри́жмо ў́ куми і хл'і́б / ба́бка ви́давала дитину / то ка́зала / да́йу вам мо́литвине / а шоб ви ме́н'і при́несли хри́стом хри́щене / ми́ром ми́роване і́ шчас'т'ам да́роване / то то́д'і / йак ц'і куми при́ходили з церкви / то ка́зали / бра́ли мо́литвене / а при́несли ми́ром ми́роване / шчас'т'ам да́роване (Яг.).

У досліджуваних говірках на позначення релігійного обряду, який відправляють над новонародженими або дорослими на знак їх прилучення до християнської церкви, зафіксовано загальнонародні лексеми хре́щення (СУМ, XI, с. 143), хре́стини (СУМ, XI, с. 140), мотивовані дією, що виконується над дитиною. Номен хри́є́стини займає суцільний ареал, а лексема хре́щен'а в окремих говірках вступає з ним у синонімічні відношення хри́є́стини / хре́щен'а (Джул., ББ, Мол., Нов-ка, Рос., Тишк., Кол.). Полісем хре́стини у досліджуваних говірках передає ще значення 'частування, святкування після церковного обряду' (внп). Вузьколокальною на позначення названої семи є лексема похре́стини (Трос.), відома загальнонародній мові зі значенням 'святкування на другий день хрестин' (СУМ, XI, 457): на похре́стинах ба́ба-пови́туха благослоў'а́є дитину / ба́жайє йї́ ў́с'акого до́бра / шоб дитина бу́ла здо́рова / шчас'ли́ва / а ба́бі пови́тус'і да́йут' хл'і́б і́ хустку (Трос.). Зазвичай обряд хрещення здійснювали через сорок днів після народження дитини. В окремих випадках, коли дитина дуже хворіла, його здійснювали раніше. Це відобразилося на номінації хри́є́стини га́р'ачі (Сем., Ват.): га́р'ачі хри́є́стини / коли дитина хво́р'і́є / т'реба йї́йі с'рочно охри́є́стити / і́дут' до́ церкви / о́це ви́йшли / ко́го першого ў́стр'і́чного зустр'і́ли з л'у́деї / то́го бра́ли за ку́м'і́ // пі́шли до́ церкви (Ват.). Розвиток медицини та намагання батьків дотримуватися звичаю, за яким необхідно було похрестити дитину зразу після сорока днів, привів до архаїзації обряду. Відповідно лексема, що його позначала, архаїзуючись, зазнає змін у семантичній структурі: га́р'ачі хри́є́стини ка́жут' / йак зо сто ду́ш ў́ хат'і́ / а йак т'і́ки

n'ip i d'a'чок / то хрис'тини (Сем.). Сема 'здійснювати церковний обряд хрещення' передана на всьому досліджуваному ареалі однотипно – загальнонародною лексемою *хрестити* (СУМ, XI, с. 141), для якої зафіксовано синонімічне стале словосполучення *у'вести у' хрест* (Ор., Тер.): *от йак во'но наро'дилос' і во'но та'ке сла'бен'ке і ви не хочте / шоб анге'л'атко / хочте у'вести у' хрест / то то'д'і за 'н'ого мол'ац'а Богу* (Тер.). Для лексеми *хрестити*, що у всіх досліджуваних говірках передає ще сему 'бути хрещеним батьком або матір'ю' зафіксовано фраземи-синоніми *де'р'жати до хре'с'та* (Ор.), *дир'жати до хре'с'та* (Чеч.), *три'мати до хре'с'та* (Мел.), *три'мати до хрис'та* (Рах., Яг.). На обряд хрещення покладалися великі надії: дитина прилучалася до віри батьків, тільки хрещеній дитині викачували переляк баби-знахарки. Похрещена дитина повинна менше хворіти. Якщо цього не ставалося, то вдавалися до іншого обряду – умовного продажу дитини, яка часто хворіє, через вікно, щоб відвернути хворобу. У багатьох говірках мовці зберігають назву обряду, виражену дієслівним словосполученням *прода'вати ди'тину* (ВС, Циб., Пер., Джур., Мих., Мел., Бок., Чеч., Тер., Тан., Бен.): *ди'тину прода'ють 'через в'ікно / йак'шо во'на 'дуже хвор'іє* (Нов-ка), *ди'тину прода'ють 'через в'ікно / йак ди'тина бол'іє / йак'шо у' с'ім'йі 'ран'ше у'ми'рали 'д'іти мал'і // та і р'і'шайут бат'ки прода'ти ди'тину / йа'ка 'дуже хара'шо росте і 'дуже ш'часлива родина // прода'ють ди'тину 'через в'ікно / во'на да'є грош'і 'через в'ікно і го'ворит' / шо прода'те ме'н'і ва'шу дочку чи 'сина 'через в'ікно // 'жінка пере'да'є грош'і / а т'і бат'ки пе'ре'да'ють ди'тину / і так ц'а ди'тина ви'живе і 'буде рости* (Пер.).

На важливу роль хрещених батьків у житті похресника та, відповідно, його особливе ставлення до них указують репрезентанти сем 'хрещені батьки по відношенню до дитини', 'хрещений батько по відношенню до дитини', 'хрещена мати по відношенню до дитини', виражені однослівними номенами *хрещені, хрещений, хрещена* в різних фонетичних варіантах та атрибутивними словосполученнями із головним словом *батьки, мати, батько, тато, мама*. Передача названих сем двослівною номінацією є найбільш поширеною: *бат'ки к'ресн'і* (Топ.), *бат'ки к'р'осні* (Й.), *бат'ки пох'ресн'і* (Джур.), *бат'ки х'ресн'і* (Кис., Нов-ка, Чап., Мих.), *бат'ки хре'ш'чен':і* (ВМ, Тишк., ББ), *бат'ки хре'ш'чен'і* (Нов-ка, Ух., Пал., Кон.), *бат'ки хри'ш'чен'і* (Тарн.), *бат'ки хриш'чен'і* (Лук., ІБ), *'бат'ко к'р'осній* (Бен.), *'бат'ко х'ресній* (Верб., Яг.), *'бат'ко хри'ш'чений* (Х., Й.), *'бат'ко хре'ш'чений* (Сал., Ват., Циб., Род., Пал., Бал., Чер., Мол.), *'бат'ко хре'ш'чен:ій* (Ват.), *'мама к'р'осна* (Бен.), *'мама пох'ресна* (Джур.), *'мама х'ресна* (Тан., Сем., Яг., Ор., Тер., Коч., Чеч., Мих., Мел., Рос., Кібл., Мит., Дах., Верб., Трос.), *'мама хре'ш'чена* (Род.), *'мати хре'ш'чена* (Ват., Сал., Мол., Бал., Циб., Пал., Чер.), *'мати хри'ш'чена* (Бок., Й., Кон.), *'мати хриш'чена* (Х.), *'тато пох'ресній* (Джур.), *'тато х'ресній* (Тер., Сем., Тан., Кон., Мел., Коч., Чеч., Мих., Мит., Рос., Кібл., Дах.).

В окремих говірках названі семи передають субстантивовані прикметники *хре'ш'чен'і* (Чап., Рах., Мих.), *хреш'чен'і* (Пуг.), *хриш'чен'і* (Й.), *х'ришчен'і* (Пуг.), *х'р'осн'і* (Куял., Бок., Розн.), *хри'ш'чена* (Од.), *хре'ш'чена* (ВС), *хриш'чена* (Од.), *х'ресна* (Сем.), *хре'ш'чений* (Тер., ВС), *хри'ш'чений* (Од.), *х'ресній* (Сем.). У СУМ лексеми *хрещені, хрещений, хрещена* зі значенням 'ті, хто бере участь в обряді хрещення в ролі духовних батька і матері', марковані як розмовні (XI, с. 143).

На позначення семи 'хлопчик по відношенню до своїх хрещених батьків' у досліджуваних говірках зафіксовано загальнонародні лексеми *хрещеник* (СУМ, XI, с. 143) та *похресник* (СУМ, VII, с. 457). Західний ареал займає лексема *пох'ресник* (Верб., Куял., Кон., Тарн., Ух., Коч., Бок., Чеч., Рос., Циб., Род., Чап., Рах., Мит., Мел., Мих., Джур., Нов-ка, Мол., Кал., Од., Ор., Й., ВС, Топ., Кібл., Дуб., Сем., Кис., Яг., Дах., ББ, Сал., Бен., Чер., Пуг., Пал., Тер.) та демінутив *пох'ресничок* (Трос.). Номен *хрещеник* у різних фонетичних варіантах *хриш'ченик* (Лук., Од.), *хре'ш'ченик* (Тишк., Кон., Пуг.,

Глиб.) утворює незначні ареали у східній частині досліджуваних говірок, в окремих західних вступає у синонімічні відношення з лексемою *похресник* (Од., Пуг., Кон.). Таку ж тенденцію просторового розміщення спостерігаємо в корелятивів жіночого роду *хрешичениця*'а (ББ), *хрешичениця*'а (Кон.), *хришичениця*'а (ІБ), *похресниця*'а (ВС, Тал., Кал., Од., Куял., Мел., Бок., Рос., Мих., Род., Тер., Ор., Сем., Чер.), хоча не в усіх говірках забезпечено формальну симетрію *хрешичениця*'а / *похресник* (ББ).

В обряді хрещення мати дитини участі не бере. Вона стоїть перед входом до церкви і чекає, поки священник виконає над обряд, прочитає над нею особливі молитви, після цього вона має право ходити в церкву: *вивід у церкві повинен робитися після шестинеділі* (Х.); *вивід породілі / породілі / стаїє на коліна / бат'ушка ризою накриває її / читає молитву / опіш'є виводит' / потім уже після цього вона має право ходити кругом їс'о / бо то вона ще не мала права ходит'* (Трос.). У досліджуваних говірках такий обряд номінують лексемами *вивід* (Топ., Сем., ВелМ., Дах., Й., Чер., Кис., Трид., Пер., ББ, Кол., Х., Верб., Мел., Ух., Мит., Коч., Бок., Ват., Дуб.), *вивод* (Тан., Мих., Чеч., Кібл., Гран., Род.), плюральною формою *виводи* (Циб., Кон.): *шос'є вичитує / виводи робе, суфіксальним дериватом виводини* (Кон.): *уже як після шестинеділі ішла мати на виводини у церкву / бат'ушка браў дитину і заносиў її / в'яўтар / якшо хлопчики / якшо д'їучинка / значит' в'яін її обносиў тяіки по церкві і приходиў за мат'ір'ю / мати стояла перед церквою / от вона брала за хустку і в'яін накриваў її і вичитуваў* (Кон.). Ареал поширення назви *вивід* із названою семою продовжується в інших говірках української мови [1, с. 295], хоча в СУМ ця лексема кодифікована лише на позначення дії 'вести куди-небудь, вказуючи шлях' (СУМ, І, с. 366). Таким чином, у говірках лексема мотивована назвою дії, яку священник виконував над матір'ю *виводити* (внп): *називаєць а вивести маму із стану породілі* (Трид.), *робл'ат вивід / вивод'ат ї с'віт* (Кис.), *бере мат'ір за руку / веде по церкві / кругом обводит'* (Тишк.). У більшості говірок лексема має синоніми, виражені однослівними номенами *вичитати* (Кон., Тер.), *вичитувати* (Мит., Цех., Пол., Циб., Тарт.), *читати* (Чап.): *він накриваў її і вичитуваў / шо він її там ка'заў / злих духів відгониў і потім причаїчаў її і так само дитину причаїчаў / і тоді вони уже могли і на л'уди виходити / як з дитиною / так і сама кругом ходити* (Кон.); *як похрист'ат' / то бат'ушка заводиў маму / вичитуваў* (Мит.); та дієслівними словосполученнями *читати молебн* (Чап., Ор., Й.), *виводи робити* (Циб.), *вичитувати мол'їтву* (Пол.), *вичитувати мол'єбен' / мол'їтву* (Цех.), *читати мол'їтви* (Дуб.): *мати стаїє на коліна і він читає молебн / мол'їтву на голові / це означає / шо жінка уже вивелас'є після пологів* (Й.); *вичитує мол'єбен' / мол'їтву і каже чи вона не виходила чи собл'удала їс'ї правила чи не ходила до кирниці / бо вона не чиста за ворота* (Цех.).

В окремих говірках зафіксовано спеціальну назву такої молитви *проходна мол'їтва* (Куял.), мотивовану тим, що мати вже може вільно заходити в церкву і ходити межі людей. Реалізацію опозиції 'жінка, яка брала участь в обряді виводу' : 'жінка, яка не брала участі в обряді виводу' в більшості говірок забезпечують пасивні дієприкметники *вивид'ана, вивиджена* та заперечна частка *не*: *считалос'є / шо жінка після родів / оце вона должна проїти цей обряд // якшо вона не вивиджена / ї се'ло вона не показуєць а* (Дуб.), *вичитує мол'їтву / щоб не ходила / бо ўредно / коли жінка не вивид'ана / ходе на вулиц'ю* (Пол.). В окремих говірках першу сему передає лексема *чиста*, яка в межах ЛСГ назв жінок у родильному обряді зафіксована ще зі значенням 'жінка, яка не має менструації'. Очевидно, постання лексеми на позначення жінки пов'язано з назвою фізіологічного процесу *очиштити*'а: *від фелони оце вже вона тоді чиста і може кругом і ходити* (Бачк.).

Отже, номінації родильного обряду мають або первісно сакральне значення, або набувають його безпосередньо в обряді. Зібраний матеріал засвідчує формальну варіативність назв у східноpodільських говірках на фонематичному рівні. Більшість із найменувань, які мають сакральне значення, є аналітичними. Значна частина однослівних аналізованих назв має прозору мотивацію. Типовими моделями мотивації назв обрядодій і їх учасників є: дія → обряд (*хри^ес^тини*, *хр^ешч^е"н'а*, *вив^ід*); обрядова функція, дія → діяч (*бат'ко хри^еш^чений*, *мати хри^еш^чена*, *хриш^чена*, *хр^е"ш^чений*, *вив^е"д'ана*, *пох^ресник*, *хриш^чениц^я*).

Список скорочень обстежених населених пунктів

ББ – Берізки Бершадські Бершадського В., Бен. – Бендзарі Балтського О., Бок. – Бокове Балтського О., Ват. – Ватутіно Звенигородського Ч., ВелМ. – Велика Мочулка Теплицького В., Верб. – Вербка Крижопільського В., ВМ – Велика Мечетня Кривоозерського М., ВС – Велика Севастьянівка Христинівського Ч., Гран. – Гранів Гайсинського В., Дах. – Дахталія Крижопільського В., Джул. – Джулінка Бершадського В., Джур. – Джурин Шаргородського В., Дуб. – Дубиново Савранського О., Й. – Йосипівка Ульянівського К., Кис. – Кисляк Гайсинського В., Кібл. – Кіблич Гайсинського В., Кол. – Колодисте Уманського Ч., Кон. – Конела Жашківського Ч., Коч. – Кочержинці Уманського Ч., Куял. – Куяльник Котовського О., Мел. – Мелешків Гайсинського В., Мит. – Митків Гайсинського В., Мих. – Михайлівка Гайсинського В., Мог. – Могильне Гайворонського К., Мол. – Молодецьке Маньківського Ч., Нов-ка – Новоселівка Косовського О., Ор. – Орлове Новоархангельського К., Пал. – Паланка Уманського Ч., Пер. – Перейма Балтського О., Пол. – Полянецьке Савранського О., Пуг. – Пугачівка Жашківського Ч., Рах. – Рахнівка Гайсинського В., Род. – Родниківка Уманського Ч., Рос. – Росоша Теплицького В., Сал. – Сальково Гайворонського К., Сем. – Семирічка Гайсинського В., Степаш. – Степашки Гайсинського В., Тан. – Танське Уманського Ч., Тарт. – Тартак Чечельницького В., Тер. – Тернівка Бершадського В., Тишк. – Тишківка Добровеличківського К., Топ. – Тополі Гайворонського К., Трид. – Тридуби Кривоозерського М., Трос. – Тростянець Тростянецького В., Ух. – Ухожани Балтського О., Х. – Хижня Жашківського Ч., Цех. – Цеханівка Красноокнянського О., Циб. – Цибулів Монастирищенського Ч., Чап. – Чапайка Монастирищенського Ч., Чер. – Черповоди Уманського Ч., Чеч. – Чечелівка Гайсинського В., Яг. – Ягубець Христинівського Ч.

О. – Одеська обл., В. – Вінницька обл., К. – Кіровоградська, Ч. – Черкаська.

Лексикографічні праці

СУМ – Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. I–XI.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови / уклад. : В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 1999. – 984 с.

Література

10. Бігусяк М. З лексики родильного обряду у гуцульських говірках / М. Бігусяк // Український діалектологічний збірник : книга 3. Пам'яті Тетяни Назарової / упоряд., ред., передм. П. Ю. Гриценка ; редкол. : П. Ю. Гриценко (відп. ред.) та ін. – К. : Довіра, 1997. – С. 293–301.

11. Бігусяк М. Із спостережень над обрядовою фразеологією гуцульських говірок / М. Бігусяк // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. пр. Вип. 4. Українське і слов'янське мовознавство [Міжнародна конференція на честь 80-річчя професора Йосипа Дзензелівського]. – Ужгород, 2001. – С. 109–111.

12. Борисенко В. К. Родильні звичаї та обряди / В. К. Борисенко // Поділля : історико-етнографічне дослідження / Артюх Л. Ф., Балушок В. Г., Болтарович З. Є. та ін. – К. : Доля, 1994. – С. 211–217.

13. Виноградова Л. Н. Матеріали к Полесскому этнолингвистическому атласу (формулы-поверья о чудесном появлении на свет детей) / Л. Н. Виноградова // Гомельщина: Народная духовная культура. Дialectы. Тапанімія. Матэрыялы рэгіянальнай навуковай конференцыі. – Гомель, 1992.

14. Виноградова Л. Н. Народная фразеология, объясняющая, откуда берутся дети / Л. Н. Виноградова // Фразеология в контексте культуры / отв. ред. В. Н. Телия. – М., 1999. – С. 235–239.

15. Виноградова Л. Н. Откуда берутся дети? Полесские формулы о происхождении детей / Л. Н. Виноградова // Славянский и балканский фольклор. Этнолингвистическое изучение Полесья. – М., 1995.

16. Гаврилюк Н. Картографирование явлений духовной культуры: по материалам родильной обрядности украинцев / Гаврилюк Н. – К. : Наук. думка, 1981.

17. Гаврилюк Н. Формули-міфи про народження дітей / Н. Гаврилюк // Проблеми сучасної ареалогії. – К., 1994. – С. 332–339.

18. Гаврилюк Н. К. Міфологічні формули на тему „походження дітей” (досвід систематизації українських текстів на інослов’янські паралелі) / Н. К. Гаврилюк // Мистецтво, фольклор та етнографія слов’янських народів. – К., 1993.
19. Дроботенко В. Ю. Словник родинної обрядової лексики східностепових українських говірок / В. Ю. Дроботенко, З. Л. Омельченко // Лінгвістичні студії: збірник наукових праць. – Вип. 2. – Донецьк, 1996. – С. 264–269.
20. Жвава О. А. Лексика родильного обряду у говірках наддністрянсько-подільського суміжжя / О. А. Жвава // Наукові праці Кам’янець-Подільського державного університету: Філологічні науки. Вип. 16. – Т. 1. – Кам’янець-Подільський: Аксіома, 2008. – 508 с.
21. Казимир Е. П. Из свадебных, родинных и похоронных обычаев Подольской губернии / Е. П. Казимир // Этнографическое обозрение. – 1907. – № 1–2. – С. 210.
22. Коваленко Н. Д. Фраземіка родильних обрядів у говірках волинсько-подільського суміжжя / Н. Д. Коваленко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: збірник наукових праць / відп. ред. М. Я. Плющ. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – Вип. 3, кн. 2. – С. 183–191.
23. Любицька Г. П. Традиційні вірування українського народу про народження дитини (обрядові оберегові вирази, формули, тексти) / Г. П. Любицька // Вісник Харківського університету. – № 491. Серія Філологія. – Харків, 2000. – С. 644–648.
24. Петрова Н. О. Українська традиційна обрядовість Одещини (20 – 80 рр. ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук / Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського / Н. О. Петрова. – К., 2004. – 21 с.
25. Толстая С. Из полесской обрядовой лексики: нашлось дитя / С. Толстая // Український діалектологічний збірник: Книга 3. Пам’яті Тетяни Назарової / упоряд., ред., передм. П. Ю. Гриценка; редкол.: П. Ю. Гриценко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра, 1997. – С. 287–293.
26. Толстая С. Терминология обрядов и верований как источник реконструкции древней духовной культуры / С. Толстая // Славянский и балканский фольклор. – М., 1989. – С. 216.
27. Хомчак Л. М. Проблеми дослідження родинно-обрядової лексики в надсянських говірках / Л. М. Хомчак // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: збірник наукових праць / відп. ред. М. Я. Плющ. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – Вип. 3, кн. 2. – С. 145–152.
28. Ящуржинский Хр. Поверья и обрядности родин и крестин / Хр. Ящуржинский // Киевская старина. – 1893. – № 7–9. – С. 73–83.